

HUSZITA ERŐDÍTÉSEK ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGON

Szörényi Gábor András

Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Absztrakt: A 15. század derekán, a középkori Magyar Királyság északi régióit megszálló, huszita zsoldos seregek mély nyomot hagytak a népi emlékezetben. A hozzájuk kapcsolható rabló hadjáratok stratégiai hátterét az ún. huszita várak jelentették, melyekbe visszavonulva, akár királyi, reguláris seregekkel is képesek voltak felvenni a harcot. Gyorsan elkészíthető, fa-föld szerkezetű, tábori jellegű erődítésekhez korábbi eredetű, Árpád-kori nemesi várak romjait hasznosították újra, kihasználva azok stratégiai előnyeit. A tanulmány egy mikrorégió, a Sajó-völgy két, huszitanak tartott várát, Vadnát és Sajónémetit, valamint azok kutatási módszereit mutatja be.

Kulcsszavak: Árpád-kori nemesi várak, Sajó-völgy, husziták, újrahazsnosítás, elővédművek, fa-földszerkezet

BEVEZETÉS

Tanulmányomban a husziták északkelet-magyarországi régészeti nyomait, az ún. huszitanak tartott erődítéseket, valamint ezek kutatási módszertanát szeretném bemutatni.¹

Ehhez először is tekintsük át röviden a husziták, azaz a bratri zsoldosok történetét.² Csehországban, a 15. század első harmadában hosszan elnyúló huszita háborúkban kialakult egy igen képzett, innovatív hadsereg, amely számos harcászati újítást vezetett be. Ez a jól képzett katonaság a lipányi csatavesztés (1434) után elveszítette a munkáját. Ám a veteránok nem sokáig tétlenkedtek, a megszűnő cseh hadszíntér helyett nyomban külföldi konfliktusokat kerestek, ahol szívesen alkalmazták őket, mint tapasztalt harcosokat.

A 15. századi magyar források is gyakran említik, hogy a hadvezetés huszita veteránokat foglalkoztatott a törökellenes délvidéki, valamint erdélyi hadjáratokban. Ezen időszakos megbízásokat követően 1440-től már állandó, királyi megrendelést is kaptak. Az Erzsébet királyné (Habsburg Albert özvegye) és Jagelló Ulászló között kiobbant többéves polgárháború során a küzdő felek huszita egységeket béreltek fel. Az egykori hitharcosok immáron egyszerű zsoldosokká degradálódtak, akik készek voltak bármely európai

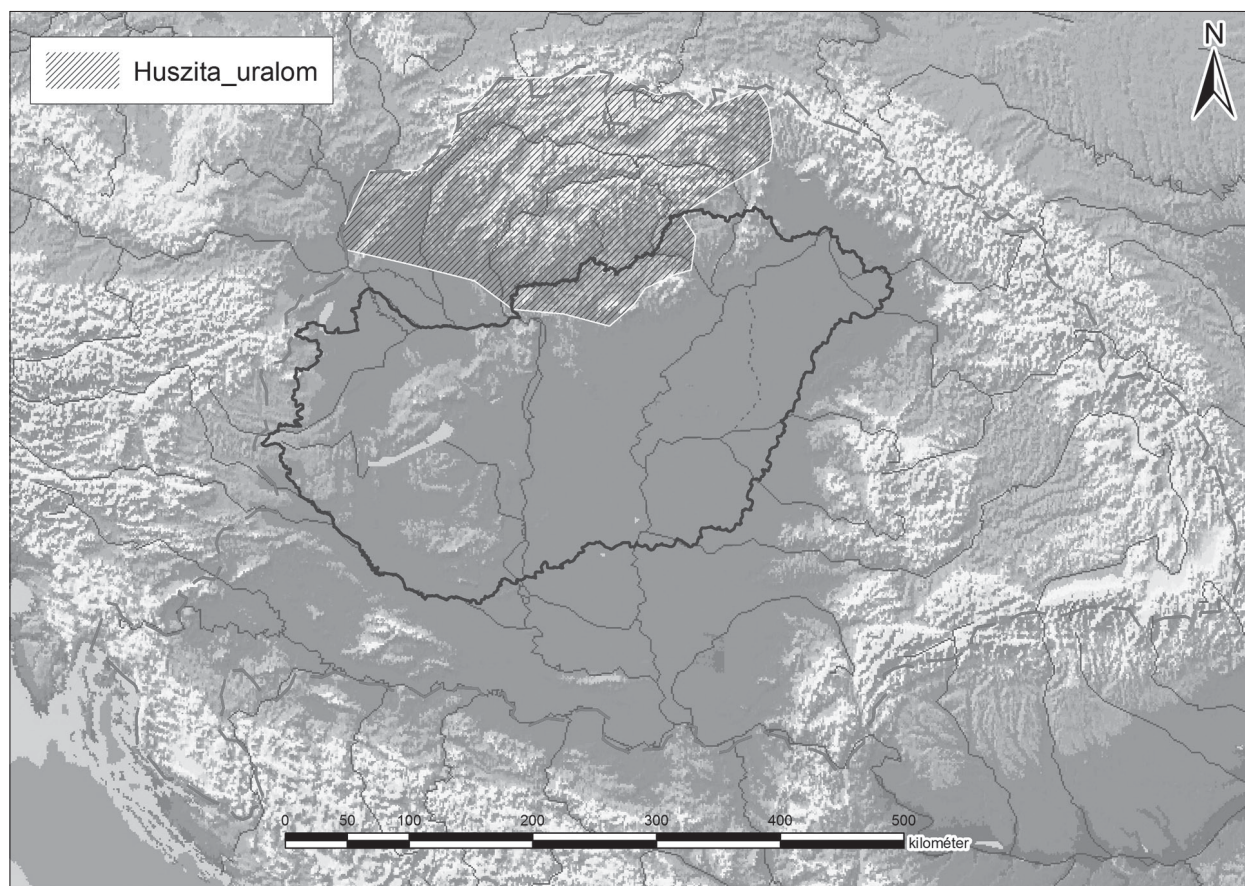
konfliktusban, bármely megbízó oldalán harcolni. Az említett polgárháború során kialakult anarchiában az ország fokozatosan decentralizálódott, ahol önálló hatalmi tényezővé váltak a felbérelt huszita zsoldos csapatok, és uralmuk alá vonták Magyarország északi részét (1. kép). Az általuk ellenőrzött országrészt immár rendszeresen sarcolták, fosztogatták. Az ilyen szabadcsapatokra utalnak a magyar oklevelek, ahol 1434-ig bohemi-nek, vagy haeretici-nek nevezik a huszitákat, a későbbiekben viszont a bohemi mellett a leggyakrabban használt kifejezés a latrones. A mindennapos fosztogatásokat említi Antonio Bonfini (Hunyadi Mátyás történetírója) is:

„...ezek szövetkeztek egymással, [...] és egymást kölcsönösen testvérnek [bratri] szólították, rabló szándékkal erődöket emeltek Magyarországon, amelyeket teleraktak katonával és munícióval, és szélteben-hosszában kóborolva fosztogatásból, útonállásból éltek. [...] váracskaik voltak, amelyeket vagy erővel foglaltak el, vagy frissiben maguk építettek. [...] [Felső-, azaz Észak-Magyarországot] bizonytalanra tették, úgyhogy senki sem lakhatott, utazhatott ott nyugalomban, sőt, amikor erejük megnövekedett, számos falut és községet is a hatalmukba kerítették” (BONFINI 1995, 659).

A zsoldos kapitányok így képesek voltak területiális hatalmat kialakítani, melyek védelmére kisebb-nagyobb erődítéseket létesítettek. Ez a bizonytalan politikai helyzet konzerválódott 1440 és 1460 között. A konszolidáció csak 1458-ban, Hunyadi Mátyás trónra lépésével kezdődött, aki fokozatosan centralizálta az országot és ennek során néhány év alatt felszámolta a bratri góccokat. A fosztogató, de ugyanakkor jól képzett

¹ A tanulmány német nyelvű változata: SZÖRÉNYI 2012. A cikk alapjául a 2012 márciusában, Braubachban megrendezett Junges Forum Burgenforschung konferencián elhangzott, *Hussiten Befestigungen in Nordost-Ungarn* című előadás szolgál.

² A huszita zsoldosok egymást testvérnek, azaz cseh nyelven *bratrínak* nevezték.

1. kép. Huszita uralom a Kárpát-medencében, a 15. század közepén
 Abb. 1. Herrschaftsort der Hussiten im Karpaten-Becken in der Mitte des 15. Jhs.

zsoldosokat pedig beintegrálta a megszülető reguláris királyi hadseregbe (TÓTH-SZABÓ 1917).

Északkelet-Magyarországon, a Sajó völgyében viszonylag későn, az 1450-es évek végén jelentek meg a husziták (2. kép). Rövid jelenlétük ellenére a népi regékben, mesékben mind a mai napig emlegetik őket, mint ellenséget (FERENCZI 1963, 110, 116, 117). Ezen toposz nyomán minden középkori, azaz „réginek tartott” objektumot, köztük a folyó mentén található valamennyi középkori várat a huszitákhoz köti a néphagyomány. Kutatásom során azt vizsgálom, hogy eme várakat valóban a husziták létesítették, vagy volt-e korábbi előzményük, továbbá azt, hogy milyen attribútumai vannak a huszita erődtéseknek.

Bár a toposzok minden Sajó menti várat huszitanak tartanak, középkori okleveles források csupán három, bratrik által használt erősséget említenek a környéken: Vadnát, Sajógalgócot és Sajónémetit. Az elmúlt években ezen objektumok mindegyikében folytattunk szondázó feltárásokat.

A következőkben két helyszínt, Vadna 2009-es, valamint Sajónémeti 2011-es ásatási eredményei nyomán szeretném bemutatni a huszita erődtések jellemzőit.

A kutatások módszertana mindkét várban azonos volt, két ütemre osztható:

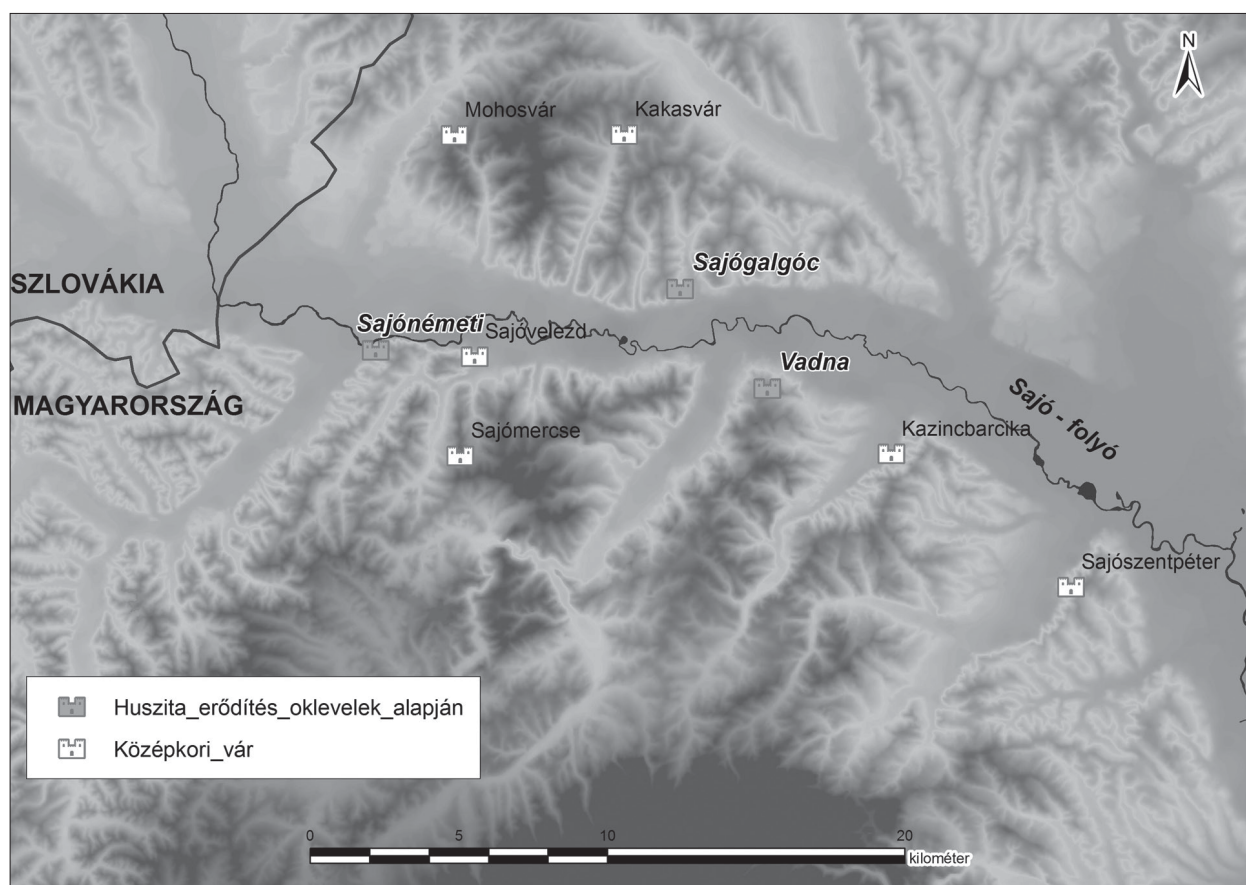
1. roncsolásmentes (non-destruktív) módszerek;
2. roncsolásos (destruktív) módszer, azaz ásatás.

VADNA, A HUSZITÁK „FŐFÉSZKE”

A vár történetéről sajnos igen szűkös írott forrásanyaggal rendelkezünk, az oklevelek csak 1458-ban említették meg először, mely szerint: „*fortalitio Wadna*” Komarowszky és Valgatha huszita kapitányok „főfészke” volt, amelyet Mátyás király serege foglalt vissza.³ Az ostromról Antonio Bonfini is beszámolt, szerinte a várat a csehek létesítették, ami az ostrom idején még félkész állapotú volt. A várostrom mindössze egy óráig tartott, hét huszita áldozattal, míg a bratrik többsége elmenekült a várból (BONFINI 1995, 722). Az erősség ezt követően pusztulásnak indult, többé nem használták. Romjait legközelebb csak a 17. század végén említették meg, úgy mint földvárat, mely régen a cseheké volt.⁴

³ MOL DL 15278, 15279.

⁴ BAZMLt, XV-61., vö. UetC, fasc. 25. no. 49.

2. kép. Középkori várak és erődítések a Sajó völgyében

Abb. 2. Mittelalterliche Burgen und Befestigungen im Tal des Sajó-Flusses

A felhagyott vár nyomai azonban még a 19. század közepén is jól láthatóak voltak. Ezt később egy 1920 körül készült archív fotó is megerősíti, mely a legértékesebb forrásunk az objektum korábbi (modern kor előtti) állapotáról. A várhegy ma erdő, déli része gyümölcsös – morfológiája erősen megváltozott.

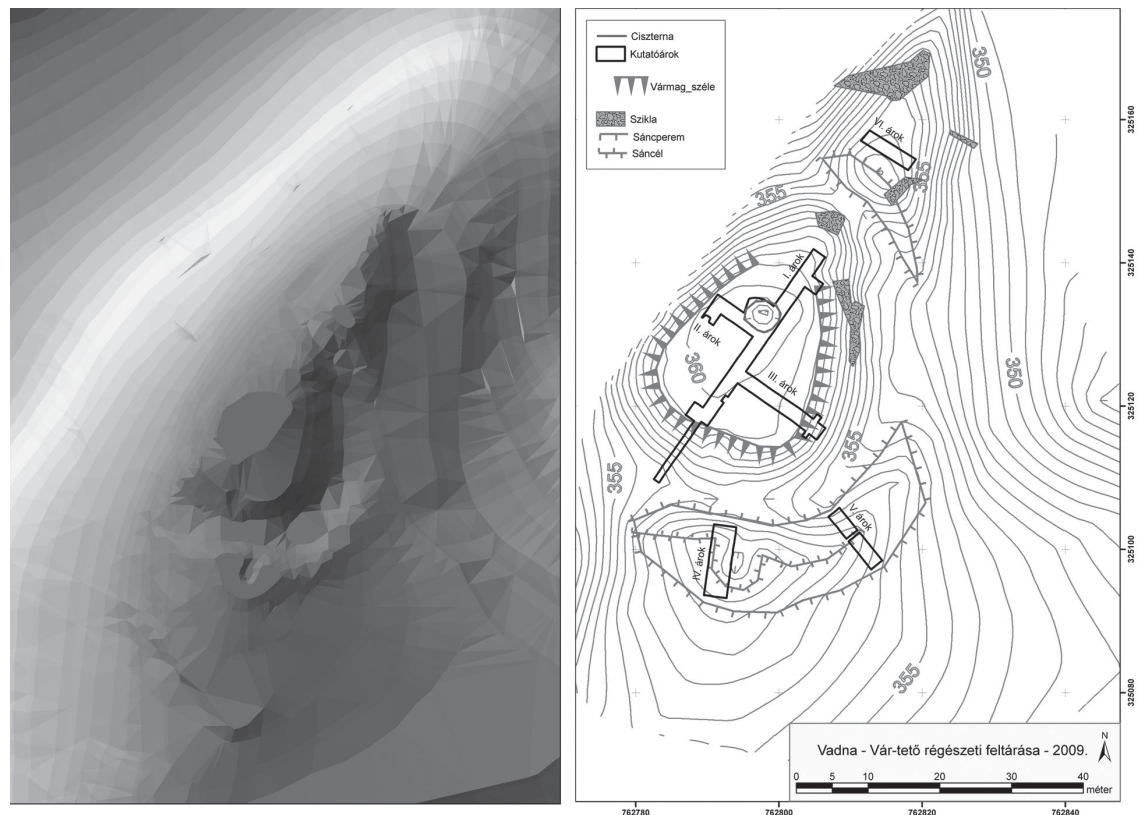
A roncsolásmentes kutatási módszerek közül elsőként mikrodomborzati felmérést végeztünk a várhegyen. Ennek során mérőállomással 431 pontot, összesen 6027 m²-t térképeztünk fel: a várbelsőben és a terepi részletelemeken 2x2 m-es raszterhálóban, a váron kívüli terepen pedig ennél ritkábban.

Az ovális belső vármagban elkülöníthető volt egy szinte teljesen lapos központi rész, ahol a ciszterna mélyedésén kívül semmiféle mikrodomborzati elem nem utalt falak, vagy esetleg épületek nyomára. A belső magot egy 10 m széles, 2–3 m mély, feltöltődött árok választja el a külső, mára igen erodált sánctól (3. kép).

A geodéziai mérést követően geofizikai, geoelektromos kutatásokat folytattunk. A kiértékelt geofizikai szelvénytérképeket a geodéziai felméréshez georeferáltuk, így a régészetileg értelmezhető terepi elemekkel közösen ábrázoltuk (4. kép). Míg az alacsony ellenállású

izovonalak szennyezett, kevert, antropogén nyomokra utalnak, addig a magas ellenállású izovonalak természetes eredetű, bolygatatlan részekre. Régészeti szempontból a vármagban jelentkező alacsony ellenállású területek lehetnek érdekesek, de ezen rétegek igen vékonyak, ugyanis 1 m-es mélységben már fokozatosan eltűnnek és megjelenik a sziklafelszín. Az árok feltöltéséről viszont kiderült, hogy 2,5 m mélységben még alacsony ellenállású betöltés található, így itt egy igen mély beásással számolhatunk. További adalék, hogy a sánc magjában látható nagyobb ellenállású részek valószínűleg arra utalnak, hogy annak tömegét az árok kitermelésével emelték, így az innen kibányászott kőzettörmelék, kő, illetve szikla hatását véljük felfedezni benne.

A felszíni, roncsolásmentes vizsgálatokat szisztematikus leletgyűjtéssel egészítettük ki, továbbá a teljes objektum területén fémdetektoros kutatást is végeztünk. Az előkerült kerámiaanyag döntő többsége 13. századi eredetű volt, míg a késő középkori használatot csupán néhány 15. századi töredék és egy szakállas puska kovácsolt vasgolyója reprezentálja.

3. kép. Vadna várának 3D terepmodellje (balra), valamint geodéziai felmérése a kutatóárkok helyével (jobbra)
(A felmérést készítette: Szörényi G. A., Nagy Z.)

Abb. 3. Burg Vadna. 3D-Geländemodell (links), geodätische Vermessung mit den Grabungen (rechts) (Vermessung: G. A. Szörényi/Z. Nagy)

Mind a geodéziai, mind a geofizikai mérések eredményei alapján sejtettük, hogy a várban nagyfokú lepusztulás történt az elmúlt évszázadban, hiszen az archív felvételen látható morfológia merőben eltér a mai állapotoktól. Ezt a pusztulást igazolták a 2009-es szondázó ásatások is. Közvetett adatok alapján tudjuk, hogy míg 1920-ig rét volt a vár területén, addig 1945 után beerdősítették, és ekkor a meredek sáncokat, valamint a vármagot elplanírozták – elhordva ezzel az antropogén kultúrrétegeket. Így feltárásaink során csupán a mélyebb objektumok alját (a vármagot övező

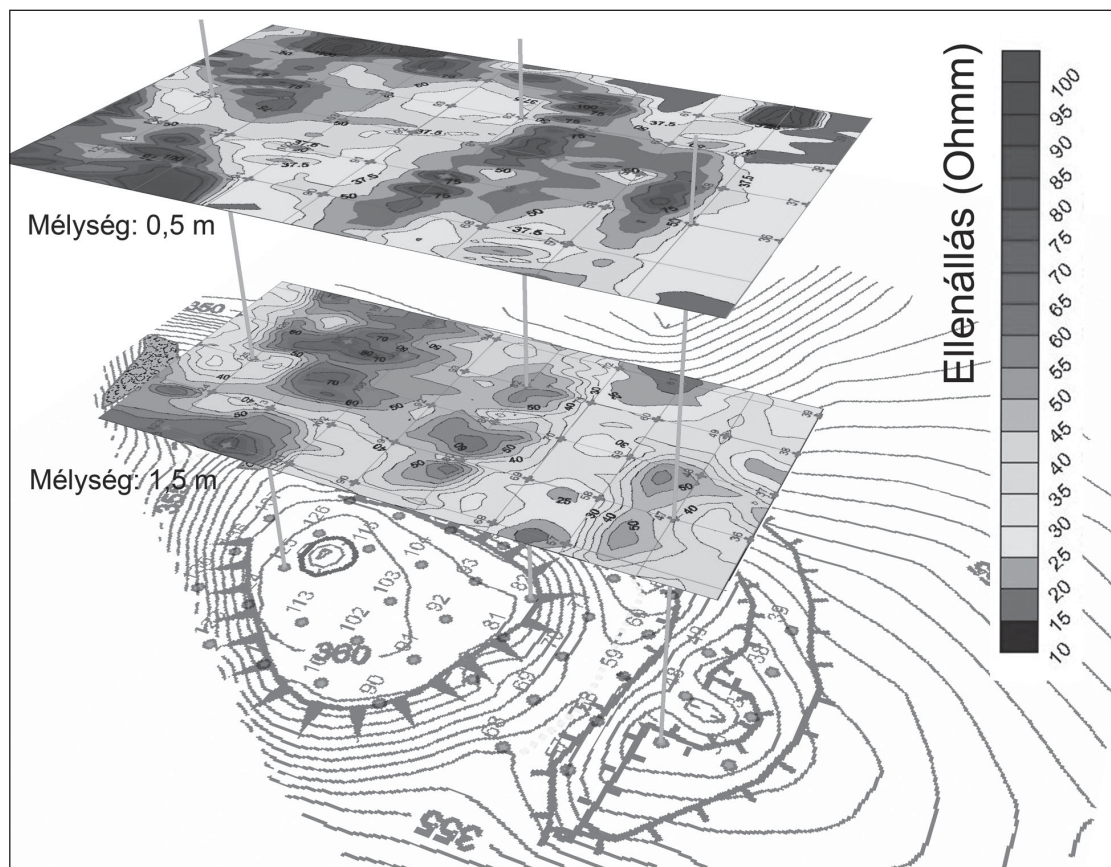
– sziklába vájt – egysoros palánkfal cölöplyukait), illetve az egykor nagyobb terepelemek torzóját (külső sánc, árok) azonosíthattuk (5. kép). Ennek ellenére azért bebizonyította az ásatás, hogy a vár védelmi elemei, övező kerítésfala, árka, sánca mind-mind a 13. század második felében születtek. A teljes erősség geomorfológiája, így a központi kiemelkedő vármagja, árka, sánca is az Árpád-kor végi nemesi várakra jellemző (FELD 1994; 2010, 500–505, további hivatkozásokkal). A keltezéshez további bizonyíték a radiokarbon vizsgálatok eredménye is.

1. táblázat: Vadna radiokarbon vizsgálatának kalibrált adatai

Tabelle 1. Die kalibrierten Daten der Radiocarbon-Untersuchung von Vadna

Lab. No. (Poznań Radiokarbon Laboratory)	Mintavétel helye		Minta anyaga	Kalibrált dátum* valószínűség: 95,4%	Kalibrált dátum* valószínűség: 68,2%
Poz-34671	s17	cölöplyuk	faszén	1215–1285 AD	1220–1275 AD
Poz-34670	s24	sánc alja	faszén	1210–1285 AD	1220–1270 AD
Poz-34672	s1	humusz	embercsont	1440–1530 AD	1440–1520 AD
Poz-34673	s1	humusz	embercsont	1420–1520 AD	1435–1480 AD

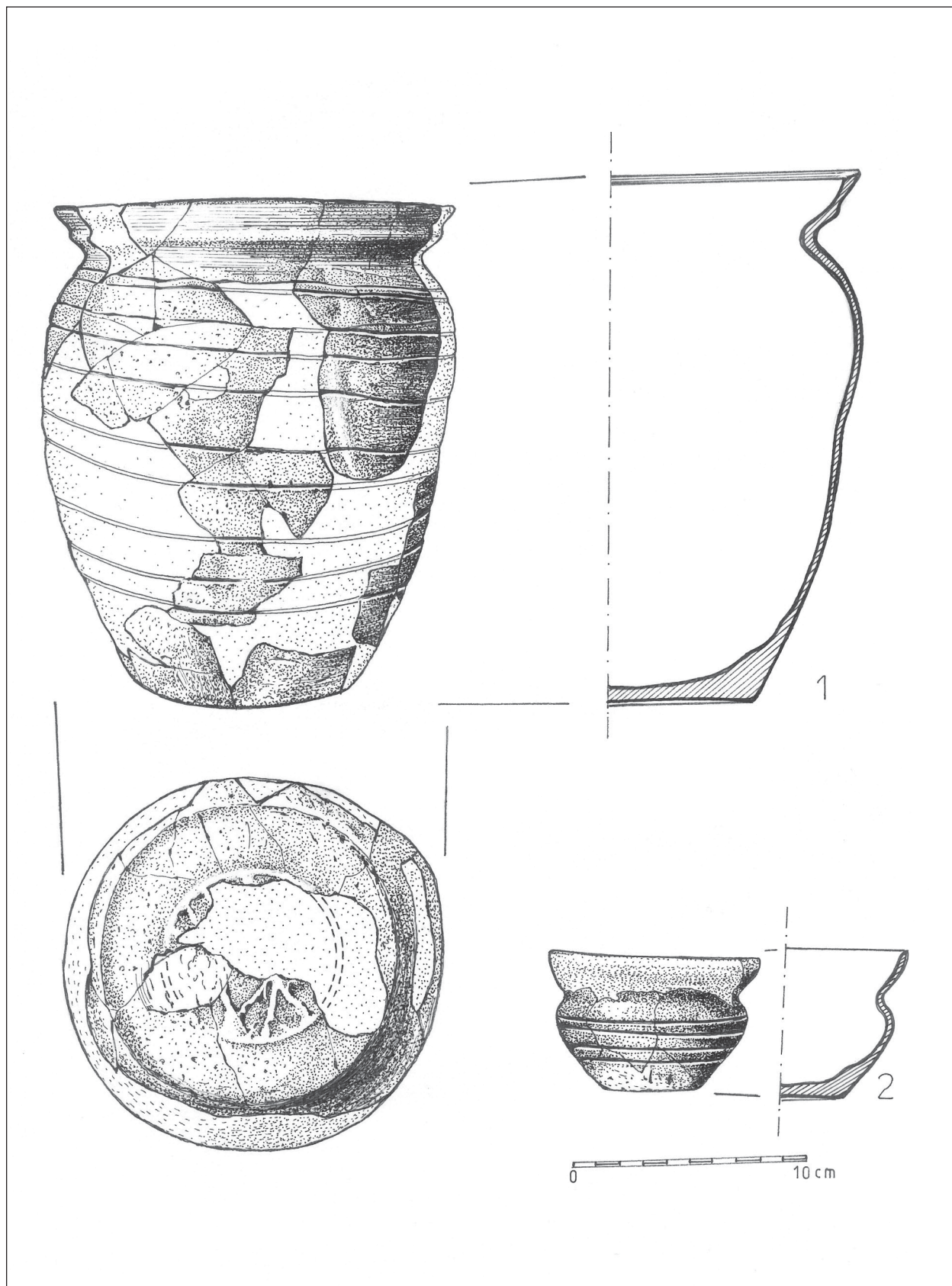
*A kalibrációt a Poznań Radiokarbon Laboratory végezte OxCal v3.10 Software-rel.

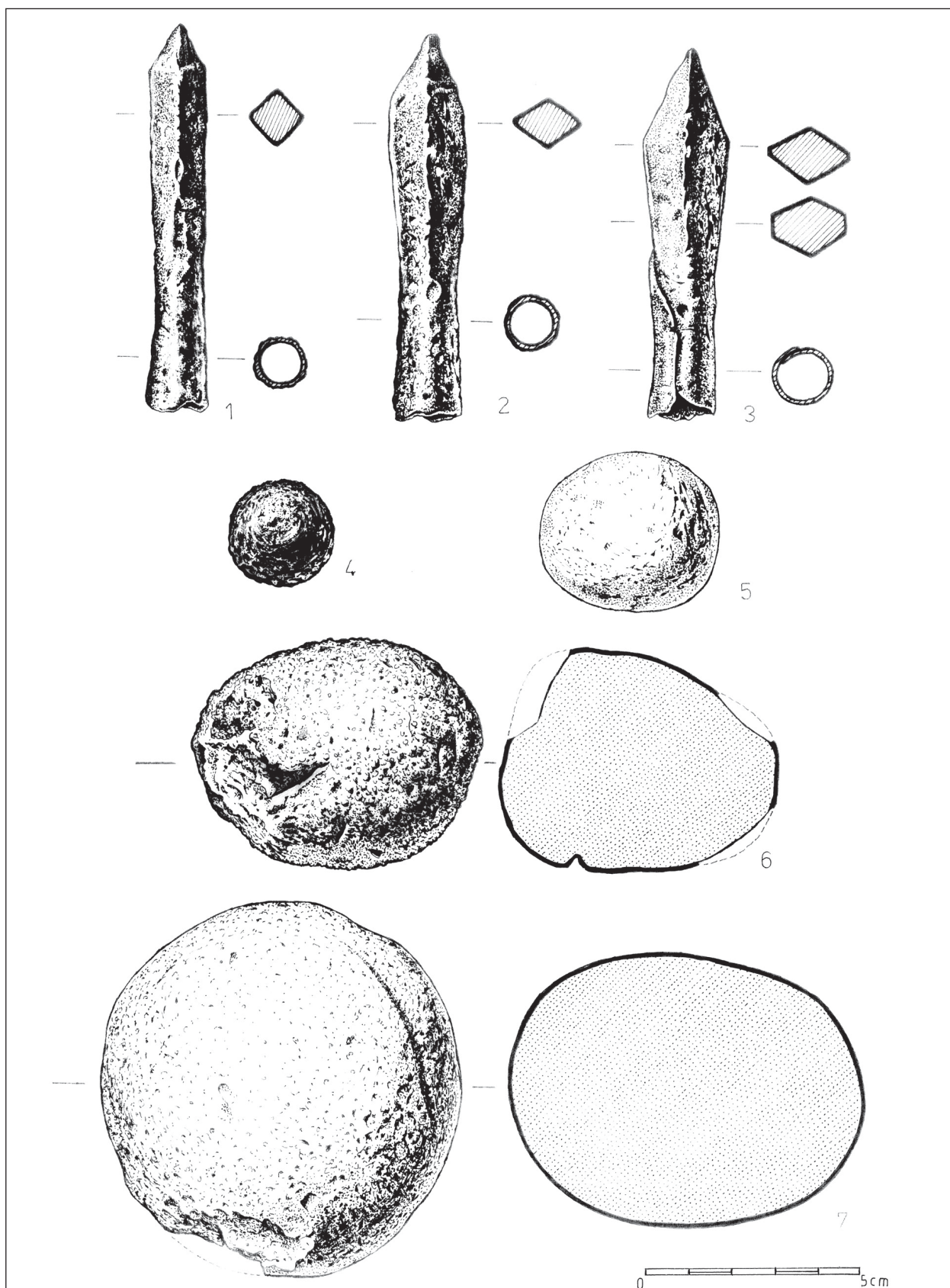
4. kép. A mikrodomborzati felmérés és a georeferált geofizikai térképek (Geofizikai felmérés: Bucsi-Szabó L.)
 Abb. 4. Mikrorelief-Vermessung und georeferierte geophysikalische Pläne (Vermessung: L. Bucsi-Szabó)

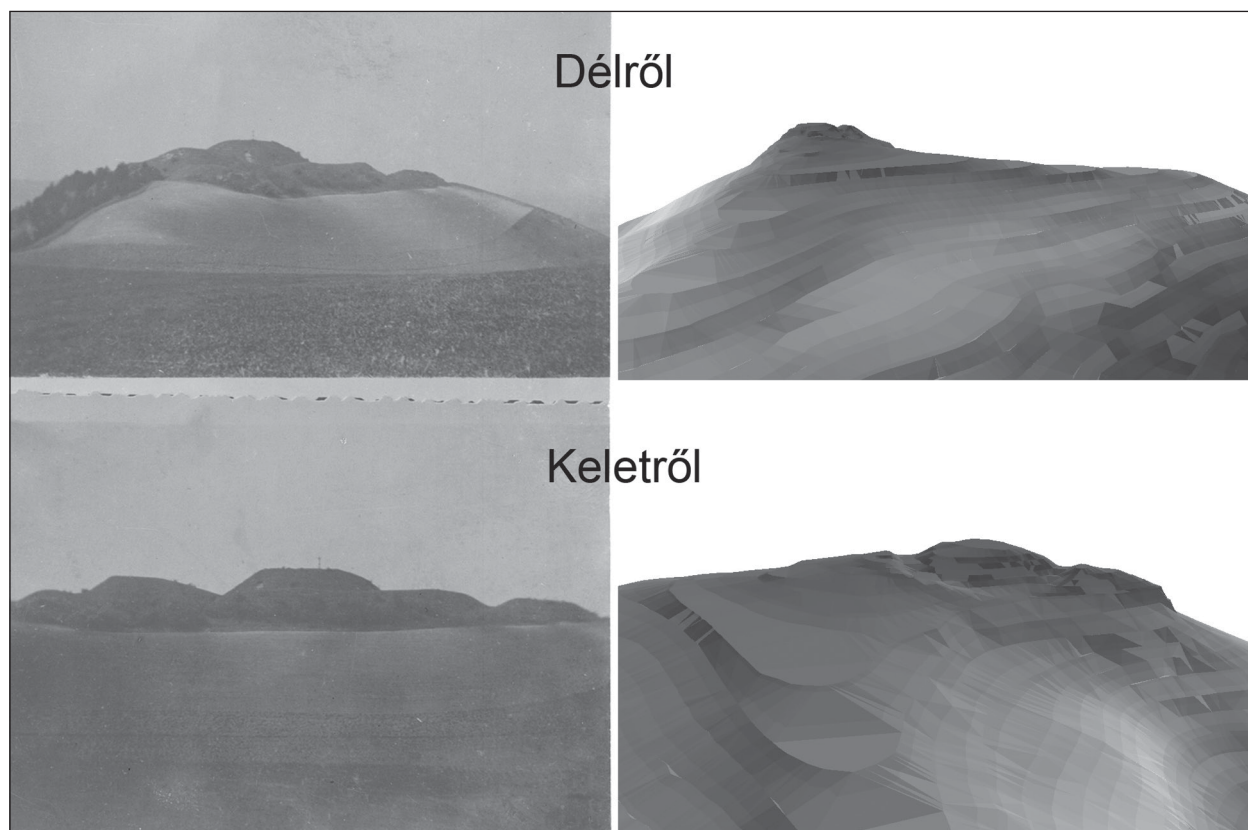
5. kép. A sánc átvágása
 Abb. 5. Querschnitt des Wallrestes

6. kép. 13. századi leletek (Rajz: Nagy S. J.)
Abb. 6. Funde aus dem 13. Jh. (Zeichnung: J. Nagy S.)

7. kép. 15. századi leletek (Rajz: Nagy S. J.)
 Abb. 7. Funde aus dem 15. Jh. (Zeichnung: J. Nagy S.)

8. kép. A vár archív fotója (balra) (Herman Ottó Múzeum Fotótár, No. 8768)

3D terepmmodell az archív fotóval megegyező irányból (jobbra)

Abb. 8. Archiv-Fotos von der Burg (links) (Herman Ottó Museum, Photosammlung, No.8768) 3D-Geländemodell aus derselben Richtung (rechts)

Ugyanakkor a feltárásokkal nem találtunk olyan védművet, melyet a 15. század közepére, a huszita időszakra keltezhetnénk. Ezek alapján úgy tűnik, a husziták csak megszállták az Árpád-kori vár romjait, de újabb erősítéseket nem építettek benne.

Mivel a vár területén nem került elő masszív anyagú épületre utaló nyom, habarcsdarab, téglá stb. így feltételezhetjük, hogy a használat során mindkét korszakban legfeljebb faépületek állhattak.

A sajnálatos modern kori bolygatások mindössze arra adnak lehetőséget, hogy a viszonylag nagyszámú, de másodlagos helyzetű leletanyagból következtetéseket vonjunk le. Ehhez megvizsgáltuk a leletek statisztikai megoszlását. A tárgyi anyag döntő többsége, 65%-a a késő Árpád-korra keltezhető, 13. századi eredetű. 28%-a már a 14. század elejére mutat (6. kép). Ez utóbbi korszak leleteinek kisebb aránya, valamint korai mivolta arról tanúskodhat, hogy a várat, sok társához hasonlóan, már az 1300-as évek első évtizedeiben felhagyták és az enyészetnek indult. Bő évszázadnyi szunnyadást és pusztulást követően, a 15. század közepén rövid időre ismét feléledt az erősség, ezt jelzi az 5%-nyi késő középkori tárgyi anyag

(7. kép). Ez utóbbi leletcsoport kis arányszáma ugyanakkor csupán egy rövid használatot bizonyít, mellesleg az erre az időszakra keltezhető darabok jelentős része a vár utolsó óráihoz, az 1458. áprilisi ostromhoz köthető (nyílhegyek, lópatkó, sarkantyú, puskagolyó, kőgolyó). Így valószínűleg nem tévedünk, ha a huszita/bratri megszállást legfeljebb napokban, hetekben mérjük. Ugyancsak a vár végóráihoz köthető az a néhány szórvány embercsont, amire a feltárások során bukkantunk. Ezeket a radiokarbon korhatározások alapján a 15. századra keltezhetjük, így joggal köthetjük őket az ostrom során elesett hét huszita áldozathoz.

Az ásatást követően kísérletet tettünk a vár eredeti méreteinek meghatározására az archív képek segítségével. A geodéziai felmérés alapján elkészítettük a mai felszín 3D-s domborzatmodelljét. Ha a modellt az archív fotó készítési helyével megegyező irányból szemléljük, feltűnhet a lepusztulás mértéke (8. kép).

A kutatások legfőbb eredményének tartjuk, hogy még e torzó rom csekély maradványai is bebizonyíthaták, hogy egy, az Árpád-korban épített, majd felhagyott nemesi vár romjait újrahasznosították a késő középkorban. A 15. század közepi huszita zsoldos csapatok még

9. kép. Sajónémeti légifotója (Fotó: Czajlik Z.)
 Abb. 9. Luftaufnahme der Burg Sajónémeti (Foto: Z. Czajlik)

láthatták a pusztuló vár markáns romjait, melyek stratégiai értékét felismerték és rövid időre megszállták. A védelmet nyújtó sáncot, árkot valamint a paláncsot/kerítést azonban nem ők, hanem az Árpád-kori elődök építették. A huszitákhoz köthető bármiféle épített objektum hiánya egy kurta, rövidke használatra utal. És csak használatra. Úgy tűnik, hogy az Árpád-kori vár kiemelkedő magja, mély árka és sánca tökéletesen elegendő volt egy ad hoc jellegű védekezésre. Ha esetleg megtámadták őket, akkor a sáncok mögé visszavonulva elbújhattak. Ezen objektumot nem bővítették tovább, valószínűleg nem is lakták. Mindösszesen a támadásokra felkészülve eltakarították az útban lévő akadályokat, azaz az Árpád-kori romokat. Eme huszita erősség így sokkalta jobban hasonlít egy nyílt színi háború tábori védművéhez, mint várhoz.

SAJÓNÉMETI VÁRA

Az erődítmény történetéről nagyon keveset tudunk. Mindössze egy 1460-as oklevél említi meg a „fortalitio”-t, amit Jan Giškra néhány nap alatt emelt 1459 előtt.⁵ Később Antonio Bonfini emlékezett meg róla,

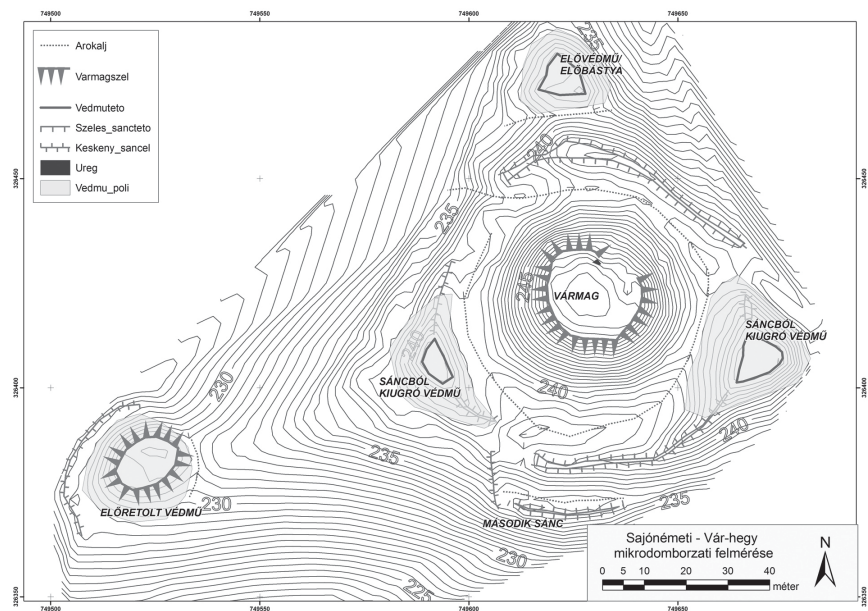
aki szerint a „castellumot” Hunyadi Mátyás foglalta vissza 1460-ban (BONFINI 1995, 727). További említései nem ismertek.

A ma is szembetűnő formájú sajónémeti várban Vadnához hasonló metódusok szerint kutattunk (9. kép). A roncsolásmentes eljárásokat követte a szondázó ásás.

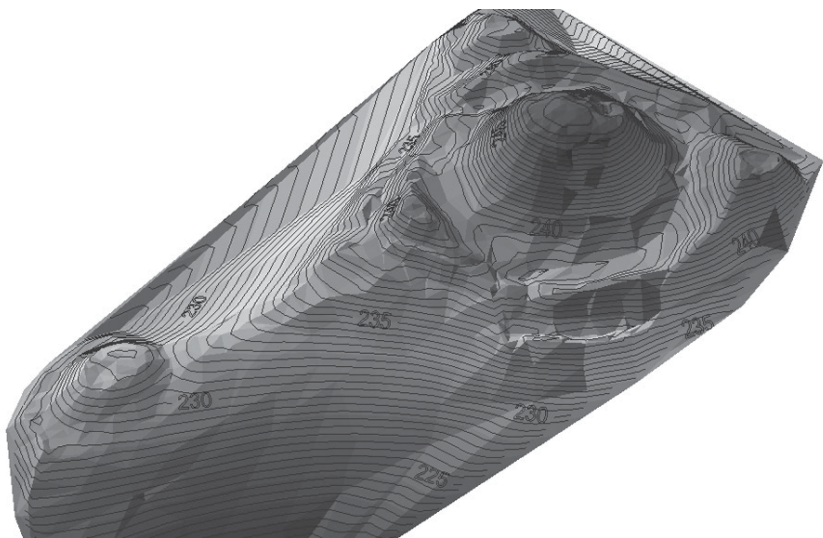
Első lépésként, 2009-ben elkészítettük az objektum mikrodomborzati felmérését, melynek során 737 pontot mértünk fel, összesen 11 941 m²-t (10. kép). Morfológiáját tekintve joggal merült fel, hogy mottéről van itt szó, hiszen központi, kerek magja 10 méterrel emelkedik az övező körsánc fölé (FELD 2007). Ez a körsánc azonban merőben eltér a megszokott Árpád-kori formáktól, hiszen két oldalán sáncból kiugró kitüremkedés figyelhető meg, továbbá az északi oldalán a sánctól független, ugyancsak háromszögletű védmű látható. A várhoz vezető megközelítő út fölött – a körsánctól délre – pedig egy további hosszanti sánc is emelkedik. Az erődítés összetettségét tovább fokozza egy, a központi magtól 80 m-re fekvő önálló, szintén motténak vélhető objektum (11. kép).

Ezen mottekérdésre is igyekeztünk előzetes választ nyerni a várhegy 2008-as geofizikai vizsgálatával.

⁵ MOL DL 81396

10. kép. Mikrodomborzati felmérés
(A felmérést készítette:
Szörényi G. A., Nagy Z.)
Abb. 10. Mikrorelief-Vermessung
(Vermessung: G. A. Szörényi, Z. Nagy)

11. kép. Sajónémeti várának
tereptmodellje
(Az ábrát készítette: Szörényi G. A.)
Abb. 11. Geländemodell der Burg
Sajónémeti
(Zeichnung: G. A. Szörényi)

12. kép. A nyugati sáncból kiugró
elővédmű átvágása
Abb. 12. Schnitt durch das westliche
vorspringende Vorwerk

Az elvégzett talajellenállás mérés szerint a központi vármagnak csupán a legfelső fél méteres szintjében észlelhető fajlagos ellenállás csökkenés, azaz itt kevert és szennyezett a talaj antropogén rétegekkel, míg mélyebben ez fokozatosan megszűnik és homogenitást mutat. A talajradaros vizsgálat ugyanakkor a hegyoldalon „kibukó rétegfejekre” utaló jeleket azonosított. Míg az első mérésfajta arra bizonyíték, hogy a hegy nem mesterségesen feltöltött, addig a második mérési módszer igazolás arra, hogy az eredeti domborzatot az ember mesterségesen alakította, lefaragta, így meredekebbé téve a hegyoldalt. Azaz nem motte, nem mesterséges földhalomvár, sokkal inkább egy meredekre faragott kúp.

Az előzetes kutatásokhoz kapcsolódó szisztematikus leletgyűjtés során nagy mennyiségű 13. századi leletanyagot gyűjtöttünk, mellette elenyésző 15. századi kerámiát. A fémdetektorozás során további 15. századi leletekre, számszerű nyílhegyre bukkantunk, valamint néhány különböző késő középkori mezőgazdasági vaseszközre. Ennek alapján itt is két egymástól független használati periódusra számítottunk.

2011-ben a vármagot átvágtuk egy kutatóárokkal, melynek során csekély mélységben meg is találtuk a homokkő felszínen letaposott Árpád-kori járószintet. Ennek peremén mély cölöplyuksor futott, egy-egy nagyobb oszlop helyével, melyek egy egyszerű palánkfalat, kerítést jelöltek ki, ami a bennük lévő kerámiaanyag alapján 13. századi volt. A fal a huszita korban már biztosan nem állt, hiszen egy 15. századi beásás fedett rá a cölöplyuksorra. A husziták ezúttal sem alakítottak ki újabb járószintet, csak nagyrészt letakarították az omladékot az Árpád-kori szintről. A váron belül eddig nem találtuk masszív építőanyagból készült épület nyomát, viszont cölöplyukak utalnak egy könnyűszerkezetes objektumra.

A feltárt leletek között említésre méltó a viszonylag sok számszerű nyílhegy, egy kő ágyúgolyó és egy mélyedésben felhalmozott, a Sajóból származó, nagyobb kupac görgetegkő, melyek mind-mind egy aktív, munícióval rendelkező erősséget jeleznek. Érdekes képet mutatott a kerámiaanyag megoszlása is: bár itt még csak becsülni tudjuk, de meghaladja a 10% fölötti értéket a 15. századra keltezhető anyag. Vadnához képest ez az érték mindenképpen hosszabb és intenzívebb huszita használatot sejtet.

A központi vármag körül egy, a homokkőbe faragott árok fut, külső oldalán sánccal. Ezen sáncból kiugorva két védművet létesítettek úgy, hogy háromszög alakban egy-egy földbástyát emeltek, a sánc gerincéhez támasztva. A feltárás második kutatóárkát az

egyik ilyen (nyugati) háromszög alakú, sáncból kiugró védművön nyitottuk. A földbástya egyszerű letaposott felszínének külső peremén mély cölöplyuksor húzódott, mely egy belülről nyitott palánkfalat jelez. Ennek a védelmébe húzódhattak a várvédők. A védmű közepén azonosított néhány kisebb cölöplyuk pedig egy belső szárnyéket, esetleg védőtetőt tarthatott. A földbástya feltöltésének átvágása során előkerült leletek beigazolták, hogy mindezt a 15. században létesítették, azaz a husziták emelték (12. kép).

A harmadik kutatóárkunkkal az előretolt védművet vizsgáltuk. Az objektum szintén nem motte, sőt sokkal inkább egy természetes forma, amin az ember a 15. század folyamán egy keményre taposott járószintet alakított ki, peremén palánkfallal, melynek az oszlophelyét megtaláltuk. Ez tehát egy, a fővártól független előretolt harcálláspont, melyet a háromszög alakú objektumokkal egyetemben huszita fa-föld szerkezetű védműveknek tarthatunk.

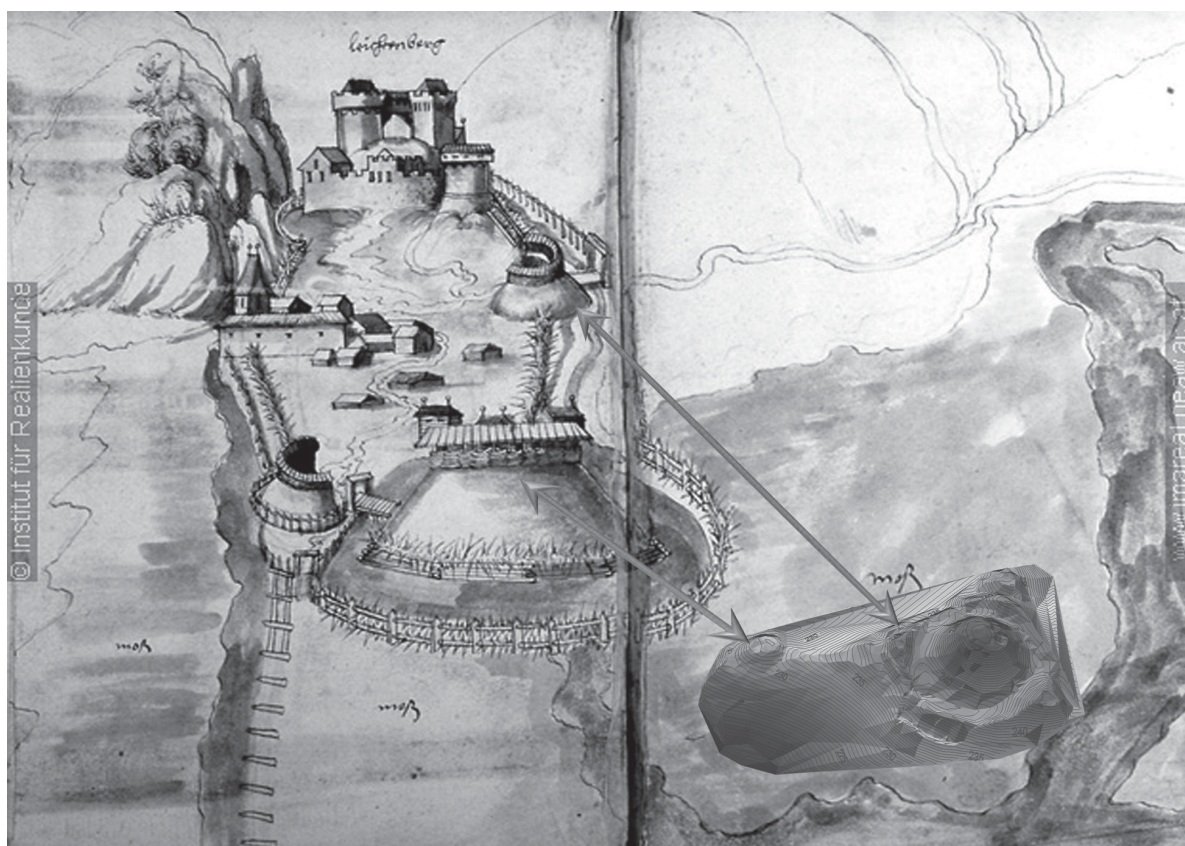
ÖSSZEGZÉS

Sajónémeti várának védelmi rendszere szerfelett összetett képet mutat. Az itt megtalálható különböző típusú külső védművek önmagukban is újdonságot jelentettek a késő középkori erődítésépítészetben, ezek együttes alkalmazása azonban unikális.

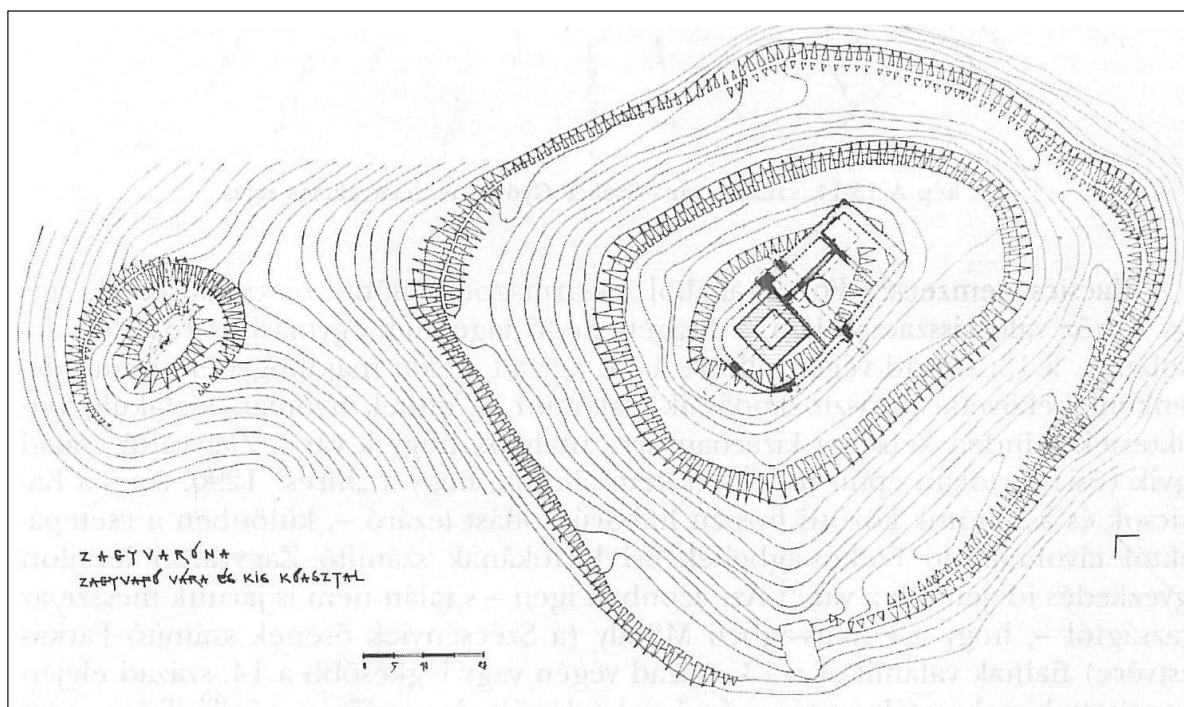
Az egyes elemek analógiáját több helyen is feltehetjük. Így az előretolt védmű párhuzamait cseh, morva és osztrák területeken találhatjuk meg (DURDÍK 2007; PLAČEK 2002; KÜHTREIBER–WAGENER 2008) (13. kép), illetve hazánkban ilyen jellegű létesítmény a zagyvafői (BODNÁR–CABELLO–SIMON 1993) (14. kép), mely szintén a huszita megszállás alatt született. Az utóbbi évek kutatásai igazolták, hogy a középkori Magyarország területén ezen kívül több helyen is azonosíthatunk fővártól független előretolt védművet, így például a Sajó völgyének tágabb környezetében is: Sajóivánka–Vár-tetőn; Sajógörmör (Gemer, Szlovákia) – Őr-hegyen (SZÖRÉNYI 2010, 108–109, 111–113.), illetve Újvásár–Derenk (Rybník–Drienok, Szlovákia) várának környezetében (BEDNÁR–FOTTOVÁ 2006, 37).

A Sajónémetiben felfedezett többszörös (azaz a második) sánc sem számít egyedinek a Sajó-vidéken. A Derenk vára fölött létesített II. számú előretolt védművet ugyanis kettős, koncentrikusan elhelyezkedő árok és sánc védte (BEDNÁR–FOTTOVÁ 2006, 37), míg Sűvéte (Šivetice, Szlovákia) körsánccal övezett várát egy további, félkör alakban futó sáncolat erősítette meg (PLAČEK–BÓNA 2007, 296).

Erősségünkben a legkülönlegesebb védműformát mégiscsak a sáncból kiugró, vagy éppen a sánc

13. kép. „Leichtenberg” Ausztria. Egy lehetséges analógia az elővédművekhez és az előretolt védművekhez (Fotó: Imareal, 006656. kép)
 Abb. 13. „Leichtenberg” Österreich. Eine mögliche Analogie zu den Vorwerken und zur vorgeschobenen Bastei (Foto: Imareal, Bildnummer: 006656)

14. kép. Zagyvárfő, egy magyar párhuzam az előretolt védművekhez
 (Nógrád megye, Feltáró: Bodnár K./Cabello, J./Simon Z., felmérés: Kuczogi Zs.)
 Abb. 14. Zagyvárfő, eine ungarische Parallele zur vorgeschobenen Bastei
 (Komitat Nógrád, Nord-Ungarn) (Ausgrabung: K. Bodnár/J. Cabello/Z. Simon, Vermessung: Zs. Kuczogi)

elé emelt háromszögletű védművek jelentik. Pontos párhuzamuk eddig nem ismert a Kárpát-medencéből, ugyanakkor érdemes felfigyelnünk a közeli Jolsva–Óvár (Jelšava–Hradovisko, Szlovákia) központi magja körül található két L alakú sáncrészletre, melyek távoli analógiái lehetnek a sajónémeti védműveknek (SLIVKA–VALLAŠEK 1991, 129–133).

Ezen Sajó völgyében emelkedő külső védműves létesítmények közös jellemzője, hogy mindegyiket hosszabb-rövidebb időre megszállták a huszita seregek. Ennek nyomát nemcsak a toposzok őrizték meg, hanem emléküket ásatási/terepbejárási leletanyagban is fellelhető (Jolsva, Derenk, Sűvete, Sajógörmör).

Ugyanebbe a körbe tartozik Sajónémeti vára is, amelyet a bratři zsoldosok nemcsak használtak, hanem újrahazsnosítottak és a kor távolra ható tűzfegyvereihez igazítva, illetve azok ellen védve nagyobb volumenű építkezéseket folytattak. Természetes, hogy ezek kivitelezése nem csupán néhány napot vett igénybe, hanem hosszabb időszakot jelenthetett, éppen ezért is növekszik meg határozottan a késő középkori leletanyag aránya a korábban említett Vadnához képest.

Az eddigi kutatások alapján tehát úgy sejtjük, hogy a magyarországi huszitanak tartott várak egy része csupán csak annyiban volt huszita, hogy a zsoldos katonák rövidebb ideig itt tartózkodtak, illetve az Árpád-kori eredetű terepi elemei mögül próbálták visszaverni ellenfeleiket, ilyen volt Vadna. Adott esetben, így Sajónémetiben azonban a puszta jelenlétén túl tényleges építkezéseket is végeztek, melyek nyomát a gyorsan elkészíthető, fa-földszerkezetű védművekben fedezhetjük fel. Ezek az objektumok mind az egyre inkább elterjedő távolra ható tűzfegyverek számára tették lehetővé a nagyobb tér pásztázását, illetve a vár többi részletének oldalazását.

RÖVIDÍTÉSEK

BAZMLt – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc

MOL – Magyar Országos Levéltár, Budapest

UetC – Magyar Országos Levéltár, Budapest, Urbaria et Conscriptiones

IRODALOM

BEDNÁR, Peter–FOTTOVÁ, Eva

2006 Terrain und sein Einfluss bei der Baulösung der Burgen der West- und Mittelslowakei. Vorgeschoebene Burgbefestigungen der West- und Mittelslowakei. [Terrain Influence on Building of Castles in Western and Central Slovakia. Forward Castle Fortifications.] In DURDÍK, Tomáš (hrsg.): *Castrum Bene* 9 (2006), Praha. 23–40.

BODNÁR Katalin–CABELLO, Juan–SIMON Zoltán

1993 A zagyvafői vár kutatása. [Die Erforschung der Burg Zagyvafő.] In LŐVEI Pál (szerk.): *Horler Miklós betenedik születésnapjára. Művészettörténet – Műemlékvédelem*. Budapest. 85–113.

BONFINI, Antonio

1995 *A magyar történelem tízei*. (Ford. KULCSÁR Péter.) Budapest.

DURDÍK, Tomáš

2007 Vorgeschoebene Basteien mittelalterlicher Burgen in Böhmen. In HEINZ Müller–REINHARD Schmitt (hrsg.): *Zwinger und Vorbefestigungen*. Langenweißbach. 87–101.

FELD István

1994 Der Beginn der Adelsburg im mittelalterlichen Königreich Ungarn. *Chateau Gaillard* XVI, 189–205.

2007 Die Frage der Motten in Ungarn. In *Motte-Turmhügelburg-Hausberg. Zum europäischen Forschungsstand eines mittelalterlichen Burgentypus. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, 23, 289–305.

2010 Középkori várak és rezidenciák régészeti kutatása. [Archaeological research into medieval castles and residences.] In BENKŐ Elek–KOVÁCS Gyöngyi (szerk.): *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon II*. Budapest. 495–520.

FERENCZI Imre

1963 Huszita emlékek és a néphagyomány. In GUNDA Béla (szerk.): *Műveltség és hagyomány* V, 107–130.

KÜHTREIBER, Thomas–WAGENER, Olaf

2008 „...sie paweten zwo pastein ob dem geschloss auf die puhl...” Vorwerke / vorgeschobene Befestigungen im deutschsprachigen Raum. *Castellologica Bohemica* 11, 113–164.

PLAČEK, Miroslav

2002 Externí fortifikace moravských hradů. [Die externe Fortifikation der mährischen Burgen.] *Archaeologia Historica* 27/02, 139–154.

PLAČEK, Miroslav–BÓNA, Martin

2007 *Encyklopédia slovenských brádov*. Bratislava.

SLIVKA, Michal–VALLAŠEK, Adrian

1991 *Hrady a brádky na východnom Slovensku*. Košice.

SZÖRENYI Gábor András

2010 Késő középkori előretolt védművek és elővédek a Sajó-völgyében. [Spätmittelalterliche vorgeschobene Befestigungen und Vorwerken im Sajó-Tal.] *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLIX, 103–127.

2012 Befestigungen der Hussiten in Nordost-Ungarn. [Hussiten fortifications in north-east Hungary.] *Burgen und Schlösser* 3, 180–186.

TÓTH-SZABÓ Pál

1917 *Cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Budapest.

BEFESTIGUNGEN DER HUSSITEN IN NORDOST-UNGARN

Schlüsselwörter: Arpadenzeitliche Adelsburgen, Sajó-Tal, Hussiten, Wiederverwendung, Vorwerke, Holz-Erdstruktur

In meinem Bericht möchte ich die archäologischen Spuren der nordungarischen Hussiten (so genannte Bratri-Truppen), die Hussiten-Befestigungen und die bei ihrer Forschung verwendeten Methoden vorstellen.

Während meiner Forschung untersuche ich, ob die sogenannten Hussiten-Burgen wirklich von den Hussiten errichtet worden waren, oder hatten sie eine Vorgeschichte. Weiter interessiert mich, was für Attributen diese Befestigungen haben.

Bei der Forschung verwendeten Methoden können wir in zwei Phasen aufteilen:

1. Non-destruktive Methoden (1. Mikrorelief-Vermessung mit Totalstation; 2. geophysikalische Forschungen, 3. systematischer Fundsammlung mit Metalldetektor)
2. Destruktive Methoden, d.h. Grabungen (in Burg Vadna und in Burg Sajónémeti)

Die Ergebnisse der Untersuchung bekräftigten somit, dass die, im 13. Jahrhundert errichtete und im 14. Jahrhundert schon unbewohnte, bald aufgegebene Burgen im Spätmittelalter wieder benutzt wurde. (D.h. es gibt zwei Bauphasen.) Die Hussiten Söldnertruppen, die in der Mitte des 15. Jahrhunderts die markanten Ruinen der verfallenen Burgen sahen, erkannten ihren strategischen Werten und besetzten sie eine kurze Zeit.

Die Untersuchung hat gezeigt, dass die für hussitenzeitlich gehaltenen Burgen in Nordost-Ungarn nur soweit den Hussiten zugeschrieben werden können, als dass hier die Söldner für eine kurze, oder längere Zeit aufhielten. Manchmal benutzten sie die im 13. Jahrhundert errichteten Burgen als eine Art-Gefechtstand, um den Feind zurückzuwerfen – dafür ist die Burg in Vadna ein Beispiel. In anderen Fällen, wie in Sajónémeti, lassen sich während der Anwesenheit der Hussiten auch wirklich Bautätigkeiten nachweisen. Spuren dieser Bauten können an den schnell errichteten, taborenweisen/lagerartigen Holz-Erdwerken abgelesen werden (aus dem Wall vorspringendes Vorwerk, oder vorgeschobene Befestigung). Diese Objekte ermöglichten die Bestreichung eines größeren Gebietes mittels Feuerwaffen mit Fernwirkung, sowie die Flankierung der anderen Burgseiten.

Szörényi, Gábor András